

РОДОВІД БОРИСА ЕДУАРДСА

Володимир Андрійович КУДЛАЧ,

мистецтвознавець-дослідник,

співробітник Одеської національної наукової бібліотеки,

член Національної спілки журналістів України та

Національної спілки художників України

(65023, вул. Пастера, 13).

E-mail: artvlad@ukr.net

1.

Борис Васильович (Вільямович) Едуардс (1860-1924) належить до плеяди видатних українських скульпторів XIX – першої чверті XX ст., які значною мірою визначили розвиток вітчизняного мистецтва (І. Мартос, П. Забелло, М. Мікешин, В. Беклемішев та ін.). Він став одним із перших скульпторів «півдня Росії», майстром психологічного портрета, жанрових,

релігійних композицій, а також одним із найбільш затребуваних монументалістів і власником першої в Україні бронзової ливарні.

У цій статті робиться спроба з'ясувати родовід Бориса Едуардса, а також викласти окремі факти біографії митця на основі його особової справи, яка зберігається в Державному архіві Одеської області (ДАОО), та спогадів скульптора і його щоденника, які він писав на Мальті у 1920-1923 роках (вони лише частково опубліковані). Додатковим джерелом з'ясування біографії Едуардса є також спогади його племінника, відомого художника-авангардиста Михайла Андрієнка-Нечитайла (1894-1982).

Далі імена членів родини Едуардсів подаватимуться відповідно до їх самоідентифікації. Зазначу, що в рекламних оголошеннях Бориса Едуардса завжди величали «Вільямович», а не «Васильович», як то було прийнято в офіційних документах в межах Російської імперії, влада якої проводила політику асиміляції національних меншин. В умовах багатонаціональної Одеси представники одеської гілки роду Едуардсів по лінії Вільяма помітніше підкреслювали своє англійське походження. Деякі дослідники необґрунтовано приписують Б.В. Едуардсу німецьке коріння, що, ймовірно, пов'язано з його неодноразовим перебуванням в Німеччині та одруженням вже в еміграційний період на німкені¹.

Владимир Андреевич КУДЛАЧ,

¹ У 1902 р. Борис Едуардс розлучився зі своєю дружиною Тетяною Дмитрівною Ухтомською, у шлюбі з якою мав двох дітей – сина Олександра та доньку Марію (Мусю). У 1913-1914 рр. Б. Едуардс їздив до Німеччини, щоб купити машину з обробки виробів зі слонової кістки для свого художнього ательє, тоді познайомився з Розою Райш, жителькою невеличкого курортного містечка Бад Наухайма (Bad Nauheim), земля Гессен. Це знайомство переросло у кохання. Перша світова війна їх надовго розлучила. Лише в 1919 р., вже на Мальті, Едуардс відновив контакти з коханою, і обоє прийняли рішення поєднати свої долі. 25 грудня 1922 р. Б. Едуардс і Р. Райш повінчалися в православній церкві у Вісбадені. Сім'я оселилася на острові, Едуардс одержав мальтійське громадянство. Вони також збиралися придбати будинок в Німеччині. Можливо, саме це викликало помилкове припущення про німецьке походження Едуардса.

искусствовед-исследователь,
сотрудник Одесской национальной научной библиотеки,
член Национального союза журналистов Украины и
Национального союза художников Украины
(65023, ул. Пастера, 13).
E-mail: artvlad@ukr.net

Борис Васильевич (Вильямович) Эдуардс (1860-1924) принадлежит к плеяде выдающихся украинских скульпторов XIX – первой четверти XX века, которые в значительной степени определили развитие отечественного искусства (И. Мартос, П. Забелло, М. Микешин, В. Беклемишев и др.). Он стал одним из первых скульпторов «юга России», мастером психологического портрета, жанровых, религиозных композиций, а также одним из наиболее востребованных монументалистов и владельцем первого в Украине бронзолитейного завода.

В статье делается попытка выяснить родословную Бориса Эдуардса, а также отдельные факты биографии художника преимущественно на основе его личного дела, которое хранится в Государственном архиве Одесской области, воспоминаний скульптора и его дневника, которые он писал на Мальте в 1920-1923 годах (они лишь частично опубликованы).

Дополнительным источником исследования биографии Эдуардса являются также воспоминания его племянника, известного художника-авангардиста Михаила Андриенко-Нечитайло.

В условиях многонациональной Одессы представители одесской ветви рода Эдуардсов подчеркивали свое английское происхождение. Некоторые исследователи приписывают Б.В. Эдуардсу немецкие корни, что, вероятно, связано с его многократными посещениями Германии и женитьбе уже в период эмиграции на немке.

Volodymyr KUDLACH,

Senior Librarian of the Odesa National Research Library, art critic, member of the National Union of Journalists of Ukraine and the National Union of Artists of Ukraine.

(Pasteur Str. 13, Odessa, Ukraine; postcode – 65023).

E-mail: artvlad@ukr.net.

The article is devoted to Boris Edwards, a prominent Odesa sculptor of European level, during its active exhibition activities as a member of the Association of the South Russian artists in early 1890. Boris Edwards' residence in Odesa during that period is studied on the base of reference books, exhibition catalogs of the association, maps and some art history books.

Boris Edwards (1860-1924) – son of merchant, Russified British partial of Irish origin and Ukrainian aristocrat of Maksimovic family. The article used documents from the collections of the Odesa National Research Library, the State Archives of Odesa region, publications in scientific collections.

Edwards entered the history of Ukrainian art as a talented sculptor who has successfully worked as a muralist and author of chamber works. Portrait genre and works of religious themes were the priority in his work. Among the famous works of master - a group of sculptures "Christ and the Sinner" (silver medal at the World Exhibition in Paris, 1900); busts of Louis Pasteur, "Shurka", monuments of Andreyevskiy E., A. Pushkin, M. Gogol, Alexander Suvorov. Among his latest sculptures – "The lady in the chair" created in Malta, where the sculptor emigrated in 1919. This work was exhibited in 1923 at the Colonial Exhibition.

In 1890, the enterprising sculptor opened the Atelier of Art and Industry sculpture at Sofievskaya Street, 18, and four years later - a bronze foundry in the courtyard of his house in Sofievskaya Lane, which was the first workshop of such type in Ukraine.

Key words: Association of the South Russian artists, sculptor Boris Vilyamovych Edwards, Ukrainian sculpture, sculptors of Odesa.

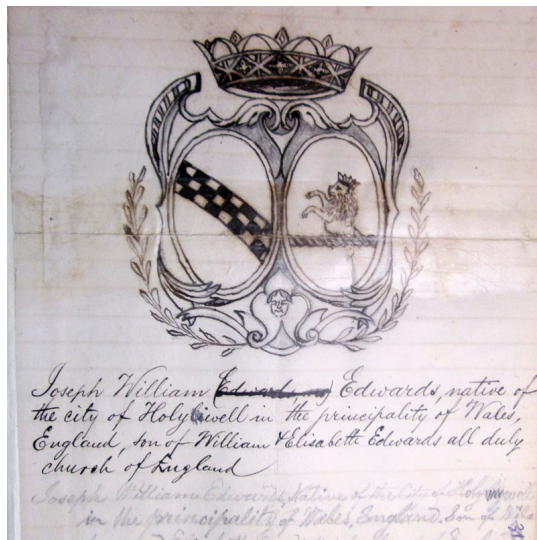
ВІД «ГАДЕСА» ДО ОДЕСИ²

Родовід Бориса Едуардса по лінії батька більше розкритий, перш за все, завдяки вивченню Едуардсами своєї генеалогії у зв'язку з повідомленням у 1892 році в британських та російських газетах про заповіт багатого американського родича Роберта Едуардса, який володів земельною ділянкою в Нью-Йорку на Манхеттені (помер у 1880-ті) і склав духовний заповіт. Це викликало помітну активність старших Едуардсів – одесита Вільяма і Петра, мешканця Керчі, котрі понад двадцять років з якихось причин не спілкувалися, а також синів і доньки Вільяма – Жоржа, Бориса і Лідії. Всього ж у Вільяма Едуардса було п'ятеро дітей, крім названих, ще був син Вільям і донька, ім'я якої не встановлене (див. схему, рис. 4). Ця історія сприяла відновленню їх родинних контактів.

Судячи з усього, найбільш активним у цій справі був Петро Йосипович Едуардс. Листування щодо з'ясування родоводу тривало (про що свідчать документи), принаймні, сім років (до 1899)³. Наразі не відомо, чи отримали Едуардси щось у спадок, сума якого газетярі явно завищили, однак, завдяки їх меркантильним прагненням ми маємо більше відомостей про походження Бориса Едуардса. Наскільки можна судити, сам Борис Вільямович не приділяв помітної уваги цій справі (отримання спадку) через свою надзвичайну зайнятість й певний скептицизм.

² *Г'адіс (Г'адес) – легендарне місто на півдні Піренейського півострова, поблизу Гібралтарської протоки, засноване фінікійцями бл. 1100 р. до н.е. Нині іспанське портове місто Кадіс. У переносному значенні – «на краю світу».*

³ *Лист Петра Йосиповича Едуардса з Керчі до племінниці Лідії від 5 листопада 1899 р. (ДАОО, ф. 154, оп. 1, спр. 22, л. 14). Можливо, це листування викликане тим, що на той час Вільяма, батька Лідії, вже не стало.*

3⁴.

У роду Б.В. Едуардса поєдналося ірландське, іспанське, українське та турецьке коріння. Прадід Бориса Вільямовича – Wiliam Edwards, служив в англійській армії. Він був «квартирмейстером 20-го легкого драгунського полку» і першим комендантом Гібралтарської фортеці (з 1804). Помер в Гібралтарі 1 березня 1815 року⁵. Його нащадок, який доводився Борису дідом

⁴ Герб роду Едуардсів являє собою сполучення двох срібних овальних щитів, які найбільше були поширені в геральдиці в XVI-XVIII ст. Овальний щит ще називали «італійським». Лівий розділений правим дугоподібним перев'язом, на який еквіполентно (по одній осі) нанесено три прямих хрести з квадратними отворами. Правий – «витий щит», який у нижній частині горизонтально розділений джгутом (ймовірно, бакштаг – трос для кріплення щогли). Над ним зображена частина фігури лева зі зди́янятими передніми лапами (т.з. повсталий лев). Відсутність пазурів на передніх лапах лева дозволяє віднести його до типу «неозброєних». Вінчає герб шоломова корона з п'ятьма ліліями, яка символізувала феодальний статус володаря герба. Герб обрамлений скупим рослинним орнаментом. Правий перев'яз пурпурного кольору. Рисунок не дозволяє в цілому судити про символіку кольору герба, але срібло і пурпур, відповідно, символізують шляхетність і благочестя.

⁵ «Мой дед Виллиам Эдуардс, «квартирмейстер 20 Легкого драгунского Полка» умер в Гибралтаре 1 марта 1815 года, имея родственников в Валлисии и Ирландии. После его смерти все его полковые документы и бумаги были отвезены в / Maidsfone Cavalry Depof / Майденское кавалерийское депо сержантом Джоном Коллиер, того же полка, будучи родственником». ДАОО, ф. 154, оп. 1, спр. 22, л. 14.

– Josef Wiliam Edwards, народився 18 квітня 1788 року в Уельсі (Валії)⁶.

Згодом навчався у військовому училищі у Кірк-Імоні, після закінчення якого на деякий час повернувся до родичів у Дублін. Під час перебування на військовій службі в Іспанії обвінчався в польовій військовій церкві з місцевою панночкою Камілою Феррарі⁷. Каміла свого часу отримала прекрасну освіту, володіла п'ятьма мовами (російською розмовляла з акцентом), любила і колекціонувала живопис.

У 1819 році, у період режиму «порто-франко», зі своїм невеличким торговим флотом (вісім баркасів) сім'я Джозефа (Йосипа) Вільяма Едуардса прибула до Одеси, де заснувала власну торгову справу. Англійський комерсант вивозив з Росії сировину, переважно шкіру, а натомість завозив готові англійські товари. Він відкрив магазин на розі вулиць Дерibasівської і Рішельєвської, а також заснував шкіряний завод. У 1823 році Джозеф виїхав до Ірландії, за три роки повернувся до Одеси. Одного разу під час шторму частина кораблів Джозефа затонула, а невдовзі згорів шкіряний завод. Це стало фатальним для його підприємницької діяльності.

У Джозефа і Камілли було п'ятеро дітей: три сини і дві доньки: Джон, Єлизавета, Вільям, Йосип. Ім'я ще однієї доньки не відоме. Після кончини глави сімейства в 1851 році⁸ Камілла переселилася у домівку сина Вільяма,

⁶ У старій російській редакції Валія – Вѣлліс. «Мои предки были из Валлисии и Дублина, мой отец родился в Валлисии, где он проживал до известного возраста у своих родных в Дублине, и оттуда был отдан в училище в Кирк-Имонь, после учения он возвратился в Дублин» (ДАОО, ф. 154, оп. 1, спр. 22, л. 14).

⁷ Маниович А. Разговор с Сергеем, нашедшим рукописи воспоминаний и дневник скульптора Бориса Эдуардса // Дерibasовская-Ришельевская : одес. альм. – Одесса, 2010. – Вып. 41. – С. 176.

⁸ «Мой отец Иосиф Виллиам Эдуардс, сын квартирмейстера Виллиама Эдуардса, родился 18 апреля 1788 года – умер в Одессе (Южной России) в 1851 году...» // Там само. В іншому листі до племінника Джозефа П.Й. Едуардс називає іншу дату смерті батька – 1850 р.: «...Скажи твоему папа, что, насколько мне помнится, то наш отец умер в 1850-м году, когда мы жили в доме Котардо Розетти (диригент – В.К.), а я тогда служил в

який продовжив торгову справу батька. Мати передала йому домашнє зібрання західноєвропейського живопису, в якій були полотна фламандських та італійських живописців, зокрема П. Рубенса, Я. Тінторетто, С. Розі, П. Бріля, Ф. Цукарелі та ін⁹. Як пізніше згадував Борис Едуардс, в світлиці висів портрет діда, завдяки якому він тільки й знав свого прашура. Принагідно зазначу, що серед улюблених дитячих забавок Бориса було конструювання кораблів. Це захоплення підтримував його батько, який, однак, був категорично проти мистецької кар'єри сина.

Загальна економічна ситуація після відміни режиму «порто-франко» виявилася малоприятливою. Невдовзі Вільям Едуардс збанкрутував і продаж більшості картин (фактично за безцінь) лише на короткий час поліпшив матеріальний стан сім'ї. Для дітей Едуардсів настали скрутні часи. У 1850-1860-ті роки сім'я Едуардсів мешкала в будинку диригента Котардо Розетті (знаходився по вулиці Ямській, нині Новосельського). Чимало будинків першої половини XIX ст. у цьому районі не збереглися, і спроби знайти якісь конкретні відомості про адресу Едуардсів в Одесі у період дитинства і юності Бориса на основі доступних документів не дали бажаних результатів. У 1894 році Борис Вільямович перебрався у власний будинок у Софіївському провулку (нині Ляпунова, 3), куди перейшла жити майже уся його родина, включно з батьком Вільямом. Останній помер 4 грудня 1896 року, і був похований на Старому християнському кладовищі, де, ймовірно, знаходився фамільний склеп Едуардсів.

УКРАЇНСЬКА ЛІНІЯ РОДОВОДУ

конторе Шевестер» (ДАОО, ф. 154, оп. 1, спр. 22, л. 3).

⁹ Маниович А. Разговор с Сергеем, нашедшим рукописи воспоминаний и дневник скульптора Бориса Эдуардса // Дерибасовская-Ришельевская : одес. альм. – Одесса, 2010. – Вып. 41. – С. 177.

Якщо по лінії батька родовід Едуардсів достатньо відомий, то по жіночій лінії лише означений. Мати Бориса – Софія Юріївна Кірякіна, донька чиновника, нащадок славнозвісного українського козацько-шляхетського роду Максимовичів. Скупі відомості про одеську гілку цього роду містяться в опублікованих біографічних даних про племінника Едуардса, художника Михайла Федоровича Андрієнка-Нечитайла (1894-1982)¹⁰. Мати останнього – Варвара Миколаївна Максимович була кузиною Бориса Едуардса. Варвара мешкала в Херсоні. Інший представник цієї родини, рідний брат Варвари Анатоль Миколайович Максимович жив в Одесі. Свого часу він закінчив Одеську рисувальну школу, однак згодом обрав військову кар'єру. Відомий скандальний випадок, коли в офіцерському клубі цей нащадок козацької старшини у стані алкогольного сп'яніння розсік шаблею портрет російського імператора. Тоді справу «зам'яли». Це лише епізод з біографії, який дійшов до нас, і який, певною мірою, характеризує родинне середовище Бориса Едуардса. Цей випадок, однак, не завадив Анатолію Максимовичу дослужитися до звання генерала.

ПИТАННЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

На здивовані запитання окремих публіцистів, як у сім'ї комерсанта міг з'явитися художник, хотів би звернути увагу як на іспанську лінію Едуардсів (колекціонування живопису бабусею Камілою Феррарі), так і українську, адже не лише кузен Анатоль Максимович, але й племінник Бориса, Мішель Андрієнко-Нечитайло, мали схильність до мистецтва. Мішель успішно себе

¹⁰ Попович В. Михайло Андрієнко / Володимир Попович. – Мюнхен, 1969. – С. 9.

Бл.1902 р. Б. Едуардс навідав у Херсоні сестру і подарував малому племіннику скриньку з фарбами. Зі слів колекціонера і громадського діяча В. Поповича, який свого часу спілкувався з М. Андрієнком-Нечитайлом, мати Б.В. Едуардса походила з роду Максимовичів. Про це йдеться в листі В. Поповича на ім'я співробітника Одеського художнього музею Людмили Данішевської від 1 лютого 1997 р, відправлене з французького міста Епіне сюр Сен.

реалізував на цьому поприщі – після еміграції став відомим на Заході художником-авангардистом.

Батько Бориса Едуардса мав жорсткий характер військової людини і від членів родини вимагав повної покори. Його категоричність пом'якшувала добра і терпелива дружина. Коли батько збанкрутував, Бориса віддали до повітового училища на підготовчі курси, але через несплату за навчання він не був допущений до вступних іспитів. Цей важкий час описаний у його мальтійському щоденнику: «Сину, потерпи трішки, ось батько отримає роботу, і все зміниться», – благала його мати.

Щодо самоідентифікації Едуардсів: прадід скульптора Вільям і дід Джозеф були англізованими ірландцями, підданими Британської імперії, які воювали за її інтереси і намагалися з максимальною вигодою скористатися перевагами, які надавало їхнє становище. Наступне покоління Едуардсів, народжене в Одесі, це зрусифіковані британці, у більшості православного віросповідання, громадяни Російської імперії, для яких російська і англійська мови були однаково рідними. Якщо Джозефа Вільямовича і його сина Вільяма можна назвати космополітами, то їхній паросток Борис – це вже нова генерація, інтегрована в нове суспільство і готова служити йому.

Як було сказано, в особі Бориса Вільямовича поєдналося, щонайменше, три етноси. Підкреслювати свої британські витоки – тоді світової імперії, було престижно. Думаю, що факт надання Борису Едуардсу мальтійського громадянства у період еміграції це підтверджує.

Вищевикладене – це все, що нині відомо про родовід Бориса Едуардса з доступних нам джерел. Зазначу, що більшість матеріалів з особової справи Едуардса з ДАОО публікуються вперше. Інших відомостей про Едуардсів та про одеську гілку роду Максимовичів і Кірякіних у наведених джерелах не виявлено. Можливо, у разі повної публікації вже згадуваних спогадів і щоденника Бориса Едуардса, які знаходяться у приватній колекції за кордоном, ситуація змінилася б. Там, наскільки можна судити, увага акцентується виключно на ірландській лінії Едуардсів. Афішувати українське

коріння у тих умовах шкодило б кар'єрі. Інше джерело, яке потребує вивчення, це особова справа Б.В. Едуардса, яка була заведена під час його навчання в Петербурзькій академії мистецтв і пізніше передана в Російський державний історичний архів.

ЩОДО ДАТИ НАРОДЖЕННЯ І СМЕРТІ БОРИСА ЕДУАРДСА

У біографії Бориса Вільямовича є чимало нез'ясованих моментів, зокрема, пов'язаних з датою народження і смерті. У більшості довідників датою народження скульптора вважається 15(27) травня 1860 року, хоча в окремих виданнях фігурує й 1861-ий.

На особовій справі Б.В. Едуардса з фонду ДАОО датою народження Бориса Едуардса вказаний 1861 рік. Автор детально ознайомився з документами справи і не виявив підтвердження цього факту. Усі наявні довідники вказують на 1860 рік. Швидше за все, було взято до уваги повідомлення І. Антоновича, який у брошурі «Скульптура Б.В. Эдуардса, 1884-1899» написав, що скульптор народився в 1861 році. Розвіює сумніви запис самого Едуардса у його мальтійських зошитах «Як пройшло моє життя», фрагментарно опублікованих, де він зазначає, що «15 мая 1920 года мне минуло шестьдесят»¹¹.

Достатньо усталеною є дата смерті Едуардса – 12 лютого 1924 року. Однак окремі дослідники на основі повідомлень племінника Бориса Вільямовича, художника Михайла Андрієнка-Нечитайла, ставлять цю дату під сумнів. Андрієнко-Нечитайло вважав, що Едуардс помер на початку 1930-х років в Англії, де на той час жив розпорядник його майна російський емігрант і відомий колекціонер Михайло Брайкевич, що певний час був кредитором скульптора.

¹¹ Маниович А. Разговор с Сергеем, нашедшим рукописи воспоминаний и дневник скульптора Бориса Эдуардса // Дерибасовская-Ришельевская : одес. альм. – Одесса : Пласке, 2010. – Вып. 41. – С. 176. – Режим доступа: http://odessitchub.org/publications/almanac/alm_41/alm_41_169-197.pdf

Можливо, прояснити ситуацію з цього питання міг би Олександр Маніович, який детально ознайомлений зі щоденниками Едуардса, писаними на Мальті. Він також посвячений у перебіг пошуків могили скульптора на цьому острові. З посиланням на щоденник Едуардса, О. Маніович стверджує, що в останніх записах, які дійшли до нас (31 грудня 1923 року), Едуардс не скаржився на стан свого здоров'я.

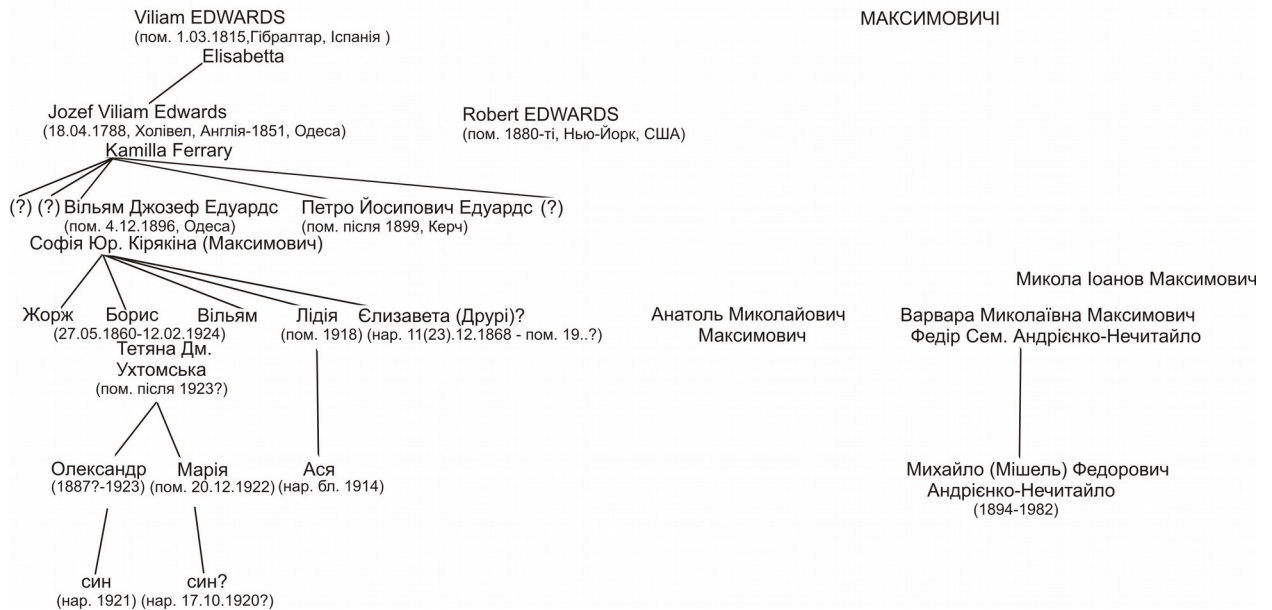
Є ще джерела, які заслуговують на довіру, наприклад, лист з Парижа приятеля Едуардса, Петра Нілуса до Євгена Буковецького, у якому повідомляється про кончину скульптора. Лист датований 29 квітня 1924 року. Ще раніше в емігрантській газеті «Руль» за 26 березня 1924 року про смерть Бориса Вільямовича повідомляв російський емігрант, історик, викладач Мальтійського університету і друг покійного Костянтин Воєнський (де Брезе): «... Последние пять лет Б.В. прожил беженцем на Мальте, и скончался скоропостижно от кровоизлияния в мозг на 63-м году жизни»¹². Малярія, від якої страждав Борис Едуардс останні двадцять років, та великі фізичні навантаження (на Мальті він працював без підмайстрів) позначалися на роботі серця, що, зрештою, і викликало раптову смерть.

Наразі не маємо стовідсоткової певності, що могила, яку знайдено представниками Російського центру науки і культури на Мальті на Ta'Vraxia Cemetery у містечку Флоріана, є справді могилою Б.В. Едуардса, оскільки на ній не було намогильної плити і якихось написів. Надгробок встановлений вже у наш час. Потрібні документальні підтвердження.

Нижче наводиться схема, за якою простежується родовід Б.В. Едуардса.

¹² *Незабытые могилы. Российское зарубежье : некрологи 1917-2001. В 6 т. Т. 6, кн. 3. X-Я / Рос. Гос. б-ка ; сост. В.Н. Чуваков ; под ред. Е.В. Макаревич. – Москва, 2007. – С. 546.*

Генеалогічне древо роду Едуардсів

4.

Ілюстрації в тексті

1. Борис Едуардс. Фото кінця 1890-х.
2. Родовий герб Едуардсів. ДАОО, ф. 154, оп. 1, спр. 22, л. 7.
3. Надмогильна плита на захороненні Б.В. Едуардса на Мальті. 2016. Фото Констанци Дохотару.
4. Додаток. Схема родоводу Б.В. Едуардса.

Література

1. Антонович И. Скульптура Эдуардса, 1884-1899 / И. Антонович. – Одесса, 1899. – 36 с. : ил.
2. Головань В. 90 лет со дня смерти Бориса Эдуардса // Таймер. – 2014. – 12 марта. – Режим доступа: <http://timer.odessa.net>
3. Данишевская Л. Связи М.Ф. Андреевского с Одессой / Людмила Данишевская // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. : матеріали міжнар. конф. / Нац. ком. з питань повернення в Україну культур. цінностей при Каб. Міністрів України, Ін-т

мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України ; ред. О. Федорук. – Київ, 1996. – 91, [3] с. : порт. – (Повернені імена). – Бібліогр. в кінці ст.

Про родинні стосунки М. Андрієнка-Нечитайла з Б. Едуардсом. – С. 75;

Повідомлення про хрещення М. Андрієнка-Нечитайла в Покровській церкві в Одесі. – С.77.

4. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 154, оп. 1 спр. 22.

5. Маниович А. Разговор с Сергеем, нашедшим рукописи воспоминаний и дневник скульптора Бориса Эдуардса // Дерибасовская-Ришельевская : одес. альм. – Одесса, 2010. – Вып. 41. – С. 169-197. – Режим доступа:

http://odessitclub.org/publications/almanac/alm_41/alm_41_169-197.pdf

6. Незабутые могилы. Российское зарубежье : некрологи 1917-2001. В 6 т. Т. 6, кн. 3. Х-Я / Рос. Гос. б-ка ; сост. В.Н. Чуваков ; под ред. Е.В. Макаревич. – Москва, 2007. – С. 546.

7. Попович В. Михайло Андрієнко / Володимир Попович. – Мюнхен, 1969. – С. 9.

8. Эдуардс Вильям Осипович [некролог] // Одес. листок. – 1896. – 6 дек.

References

1. Antonovich I. (1894) Skulptura B.V.Eduardsa, 1884-1899. Odessa. [in Russian].
2. Golovan V. (2014) 90 let so dnya smerti Borisa Eduardsa. Taymer. Retrieved from <http://timer.odessa.net> [in Russian].
3. Danishevskaja L. Sviazi M.F. Andriienko s Odessoj / Ludmila Danishevskaja // Mihaylo Andrienko i yevropejske mystectvo XX st. : materily mizhnar. konf. / Nats. kom. z pytan povernennia v Ukrainu kultur.

cinnostei pry Kab. Ministriv Ukrainy, In-t mystectvoznavstva, folklorystyky ta etnologiii im. M.T. Rylskogo NAN Ukrainy ; red. O. Fedoruk. – Kyiv, 1996. – 91, [3] s. : port. – (Poverneni imena). – Bibliogr. V kinci st.

Pro rodynni stosunky M. Andriienka-Nechytaila z B. Eduardsom. – S. 75;

Povidomlennia pro khreshchennia M. Andriienka-Nechytaila v Pokrovskii cerkvi v Odesi. – S. 77.

4. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (DAOO), f. 154, op. 1. Spr. 22.
5. Maniovich A. (2010). Razgovor s Sergeem, nashedshim rukopisi vospominaniy i dnevnik skulptora Borisa Eduardsa. Deribasovskaya-Rishelevskaya, 41, 169-197. Retrieved from http://odessitclub.org/publications/almanac/alm_41/alm_41_169–197.pdf [in Ukrainian].
6. Nezabytyje mogily. Rossiiskoe zarubezhje : nekrologi 1917-2001. V 6 t. T. 6, kn. 3. Kh-Ya / Ros. Gos. b-ka ; sost. V.N. Chuvakov ; pod. red. E.V. Makarevich. – Moskva, 2007. – S. 546.
7. Popovich V. (1969). Mihaylo Andrienko. Myunhen. [in Germany].
8. Eduards Vilyam Osypovich [nekrolog] // Odes. Listok. – 1896. – 6 dek.